ՀԱՅԱՋԻՆՋ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹԵՆԷՆ ՄԻՆՉԵՒ ԱՅՍՕՐ

Պատմութեան մէջ շատ յստակ է թրքական ցեղին կեդրոնական Ասիայէն դուրս գալով դէպի փոքր Ասիա հաստատուիլը եւ տակաւին 1299-ին իշխանութիւն հաստատելը՝ Օսմանի ձեռքով: Նորաստեղծ պետութիւնը, կրելով իր հիմնադիրին անունը, կոչուեցաւ Օսմանեան պետութիւն, ապագային դառնալու համար Օսմանեան կայսրութիւն:

Փոքր Ասիոյ արեւմտեան հատուածին մէջ 13-րդ դարուն կազմուած այս կայսրութիւնը, իր հիմնուած օրէն իսկ մեր ժողովուրդին համար եղաւ իսկական չարիք մը, որ ժամանակի ընթացքին ո՛չ միայն բռնագրաւեց մեր հազարամեակներու հայրենիքը, այլեւ իր հայաջինջ քաղաքականութեամբ ու ոճրագործ նենգութեամբ արմատախիլ ըրաւ մեր ժողովուրդը, դարերու ընթացքին կազմակերպելով ջարդեր ու կոտորածներ, որոնց արդիւնքով կորսնցուցինք հայրենիք եւ տուինք միլիոնաւոր նահատակներ:

Օսմանեան կայսրութեան հզօրութիւնը կասկած չկայ որ հիմնուած էր իր ունեցած զինուորական գերագոյն ուժին վրայ, որ ընդհանրապէս կազմուած էր կողոպտող ու թալանող տարրերէ, եւ աւելի ուշ իր ունեցած եւ «եէնի չէրի» կոչուած բանակէն, որ ստեղծուեցաւ օրուայ իշխանաւոր Օրհանի կողմէ, 1360 թուականին:

Օսմանեան կայսրութեան ընդարձակման ու հզօրացման մէջ խոշոր եւ հիմնական դեր ունեցած «եէնի չէրի» բանակը, աւելորդ է ըսել, որ կազմուած էր քրիստոնեայ հպատակներու զաւակներէն, որոնք խլուած էին իրենց ծնողներէն, տուներէն, գիւղերէն: Անոնք, տակաւին մանուկ, բերուելով ու հաւատափոխուելով, կը դառնային պարտադիր մահմետական, ապա ենթարկուելով զինուորական յատուկ դաստիարակութեան, կը ծառայէին Օսմանեան բանակին, որպէս մոլեռանդ, կըրքոտ ու հակաքրիստոնեայ տարրեր..:

Շատ բնականաբար, նմանօրինակ զօրաւոր ու բռնակալ բանակ մը (որուն զինուորները լեցուած էին ոխով ու ատելութեամբ՝ քրիստոնեայ զանգուածներու հանդէպ), իր ունեցած մաղձը պիտի թափէր քրիստոնեայ ժողովուրդներու գլխուն, որոնց զոհ պիտի երթային ինչպէս Բիւզանդական կայսրութեան սահմաններուն մէջ ապրող, նոյնպէս Պալքաններու, Հայաստանի եւ Կովկասի մէջ ապրող քրիստոնեայ բնակիչներ, ենթարկուելով կոտորածներու եւ անխնայ ջարդերու:

Տակաւին 1551 թուականին, Օսմանեան բանակներ յարձակելով Հայաստանի վրայ, Քանունի Սուլթան Սիւլէյման թագաւորի օրով, կրակի տուին ու հրկիզեցին գրեթէ ամբողջ Հայաստանը, սուրէ անցընելով բնակչութիւնը, հասնելով Երեւան, ապա Նախիջեւան, Զանգեզուր եւ Ղարաբաղ, շատ բնականաբար կողոպուտի ենթարկելով ամէն աւան ու քաղաք: Թրքական բանակներ, նման արշաւանք մը եւս իրագործեցին աւելի ուշ, 1579 թուականին, քանդելով, աւերելով ու կողոպտելով: Նմանօրինակ արշաւանքներ, կը քաջալերէին թէ՛ պետութիւնը եւ թէ՛ զինուորականութիւնը, որոնք առանց աշխատանքի, հարստահարման դիւրին ճամբան գտած էին, դժբախտացնելով տկար ու անզէն ցեղերը: Սակայն, անոնք այսօրինակ արշաւանքներով չէին բաւարարուեր, այլ նոյն ժամանակամիջոցին, կ'աշխատէին մահմետականացնել գրաւուած երկիրներու բնակչութիւնը եւ՝ թրքացնել զանոնք, անխնայօրէն:

Թրքական բանակներ, սակայն չբաւարարուելով միայն քրիստոնեայ աշխարհներով, իրենց սահմանները ընդարձակեցին նաեւ դէպի Միջին Արեւելք, նոյնիսկ մահմետական երկիրներ, գրաւելով ամբողջ արաբական թերակղզին եւ տիրելէ ետք մահմետականութեան ուխտավայր Մէքքէին, թուրք սուլթաններ իրենք զիրենք կոչեցին «խալիֆաներ»: Այս անուանումէն ետք, այլեւս, սուլթանները կը դառնային միւսիւլման ժողովուրդներու առաջնորդներ, ալ աւելի ստրկացնելով հպատակ ցեղերն ու ժողովուրդները:

Երբ, ինքնիստինքեան կոչուեցան «խալիֆաներ», ուրեմն սուլթաններ իրենց հայեացքները դարձուցին դէպի Կեդրոնական Ասիա, միաւորելու համար բոլոր իսլամ ցեղերը: Արդարեւ, իրականացնելու համար «բանթուրանիզմ»-ի գաղափարը, թուրք մոլեռանդ ու ընչաքաղց թագաւորներ, առաջին հերթին ծրագրեցին արշաւել այդ տարածքներու մէջ գտնուող եւ այս ծրագրին արգելք հանդիսացող Հայաստան լեռնաշխարհը եւ որոշեցին բնաջնջել անոր բնակիչ քրիստոնեայ հայ ժողովուրդը, ի սպառ վերացնելով զանոնք երկրագունդի վրայէն:

Գազանաբարոյ վոհմակներ, վայրագաբար եւ բռնիօրէն կ'աշխատէին թրքացնել նուաճուած տարածքներու հայ անմեղ բնակչութիւնը, նոյն ժամանակ հայկական գրաւուած տարածքներու անուններն ալ անգամ թրքացնելով, այսպիսով իրականացնելով երկրորդ սպանդ մը:

Անոնց, թուրք վոհմակներուն համար սպանդն ու քանդումը կը հանդիսանար գերագոյն հաճոյք, եւ սա՝ բնականօրէն քաջալերուած «Բարձրագոյն Դուռ»-էն: Պատմական մատեաններու մէջ անջնջելի է հայաշատ քաղաքներու մէջ իրագործուած խափանարարութիւնները, կոտորումը, թալանը եւ սեփականացումը հայ ազգային հարստութեանց, ըլլան անոնք եկեղեցի, դպրոց կամ ազգային հարուստ կառոյցներ եւ արժէքաւոր իրեր:

Այս բոլորի կողքին, տիրող մթնոլորտի մէջ վախ ու սարսափ ապրող հայ ժողովուրդը, փրկուելու համար թրքական շահրունակական արշաւանքներէն, կը դիմէր արտագաղթի, ապահովութիւն ձեռք ձգելու համար: Սա, կու գայ փաստելու, թէ թրքական ջարդն ու կոտորածը ո՛չ թէ նոր, այլ հին պատմութիւն ունի եւ թուրքիոյ պատմութիւնը գրուած է անզէն ժողովուրդներու արեամբ, որոնց մէջ են հայերը, յոյները, ասորիները, արաբները եւ այլ ազգեր:

Մինչ, արեւմտահայութիւնը տակաւին 19-րդ դարու սկիզբները կը հիւծէր թրքական ծանր լուծի տակ, բարեբախտաբար պարագան նոյնը չեղաւ Արեւելահայութեան համար, որոնք իրենց բախտը կապած էին Ռուսաստանի հետ:

Ռուսական աղբիւրներու մօտ կը յիշատակուի, թէ 1820-1890 թուականներուն, թուրքիոյ մէջ բնաջնջուած են իննսուն երեք հազար հայ, յոյն եւ պուլկարացի: Անոնք, թուրքերը վարպետ էին նաեւ ազգամիջեան թշնամութիւններ եւ կռիւներ հրահրելու մէջ, որոնց արդիւնքով, քրտական ցեղախումբեր կը կազմակերպէին անժամանակ ջարդեր՝ հայերու հանդէպ:

Ակնյայտ է որ Հայաստան աշխարհը ենթարկուած ըլլալով թրքական լուծին ու հպատակութեան, չկրցաւ արձանագրել տնտեսական փայլուն յաջողութիւն եւ մնաց խեղճ ու համեստ պայմաններու մէջ, միշտ հարկատու թուրք պետականութեան, որ կը ծծէր հայոց արիւնը, աւելի ու աւելի աղքատացնելով այս տարբաղդ ցեղը:

19-րդ դարուն, Ցարական Իշխանութիւններ եւ արեւմտեան «քրիստոնեայ» պետութիւններ, Հայաստանին օգտակար ըլլալու միտումով բայց հետապնդելու համար իրենց անձնական շահերը, ջանացին միջամտել «հայկական հարց»ին: Ռուս-թրքական պատերազմը (1877-1878) ճիշդ է վերջ գտաւ Ռուսիոյ յաղթանակով, սակայն չնպաստեց հայոց անկախութեան ոչ ալ ճակատագրին:

Անոնք կ'ուզէին Ղարսը, Արտահանը եւ Պաթումը կցել Ռուսաստանին եւ թափանցել դէպի արեւմուտք, հայերու պաշտպանութիւնը ապահովելու պատրուակով...:

Նոյն տրամադրութեամբ կը շարժէր Անգլիան, որպէս թէ քրիստոնեայ հայերուն օգնելու, բայց խորքին մէջ ոտք դնելու համար Միջին Արեւելք..: Այս ժամանակ է որ Թուրքիոյ եւ Անգլիոյ միջեւ կը կնքուի «պաշտպանողական դաշինք», որուն համաձայն Անգլիան կը յօժարի պաշտպանել թուրք սուլթանական տարածքներ եւ փոխարէն Անգլիան ստանայ Կիպրոսը...:

Քաջածանօթ է 1878 թուականին գումարուած «Պերլինի վեհաժողով»-ը որ պիտի քննէր «Սան Սթեֆանոյ»ի դաշինքը եւ ուրեմն՝ «հայկական հարց»ը: Ներկայ էին՝ Անգլիան, ֆրանսան, Գերմանիան, Ռուսաստանը, Աւստրօ-Հունգարիան եւ Իտալիան: Դժբախտաբար, հայկական պատուիրակութիւնը մնաց ...ժողովէն դուրս: Պատուիրակութեան մաս կը կազմէր նաեւ Խրիմեան Հայրիկ, որ յետոյ, վերադառնալով տուաւ իր նշանաւոր պատգամը՝ «Երկաթէ շերեփ»-ը:

Երեք տասնամեակ «հայկական հարց»ը կոուախնձոր դարձնող արեւմտեան պետութիւններ եւ Ցարական Ռուսաստանը, չկարողացան նպաստել հայկական դատին, այլեւ՝ աւելի ու աւելի քրքրեցին արիւնոուշտ թուրքը, որոնք ծրագրեցին ու կազմակերպեցին արեւմտահայերու առաջին զանգուածային ջարդերը, 1893-1897 թուականներուն, որոնք սկիզբ առին Սասունէն, շարունակուելու համար Պոլիս, Տրապիզոն, Պիթլիս, Վան, Տիգրանակերտ, Սեբաստիա, Հալէպ, Ատանա, Անգարա եւ այլ նահանգներ, որոնց զոհ գացին 300000 հայեր:

Թէեւ, պէտք է արձանագրել, որ Օսմանեան միապետութեան որդեգրած հայաջնջման ծրագիրը, խրախուսեց հայրենասէր հայ զանգուածները, որոնք ճարահատ դիմեցին ինքնապաշտպանութեան, բայց ոչ ամբողջական ու կազմակերպուած:

Իսկ ինչ կը վերաբերի ամբողջ արեւմտահայ զանգուածները բնաջնջելու սուլթանական որոշումին, այդ ձախողեցաւ, որովհետեւ շատ գործնական չէր երեք միլիոն հայ սպաննել... օր ցերեկով:

Քսաներորդ դարը, շատ ալ բախտաւոր չեղաւ Օսմանեան գահին համար, երբ 1908 Յուլիսին սկսան ապստամբութիւններ, կազմակերպութեամբ «Իթթիհատ վէ թէրաքքի» կուսակցութեան, որուն միացան նաեւ որոշ հայեր եւս:

Աւելի ուշ (մէկ տարի ետք), տեղի ունեցաւ սուլթան Աբդիւլ Համիտին անկումը գահէն, որ փոխարինուեցաւ Մէհմէթ Ռէշատով:

1908 թուին հռչակուած «Սահմանադրութիւն»-ը եւ Երիտասարդ Թուրքերու խոստումները ցնդեցան յօդս: Անոնք, Երիտասարդ Թուրքեր խորամանկօրէն գործակցելով հայերու հետ, ձեռք ձգած էին աւելի ու աւելի մանրամասնութիւններ, ինչպէս՝ անուններ, հասցէներ, աշխատանք, որպէսզի դիւրանար իրենց ցինկային գործը:

Երիտասարդ Թուրքեր, մոռնալով ու դրժելով ամէն խոստում, 1909-ի Ապրիլին կազմակերպեցին Ատանայի ջարդը, մասնակցութեամբ՝ պետական կանոնաւոր բանակի եւ ոստիկանութեան, սպանելով 30000 հայեր, որոնց կարգին՝ երեխաներ, կիներ, ծերեր ու երիտասարդներ:

Երիտասարդ Թուրքերու պարագլուխներ՝ Թալեաթ, Էնվէր, Ճէմալ, Պահաէտտին Շաքիր եւ Նազըմ, ծրագրեցին հայ ժողովուրդի տեղահանութիւնը եւ սպանդը, որուն ծանօթ էին եւրոպական մեծ պետութիւնները, գլխաւորաբար Գերմանիան, որ դաշնակիցն էր թուրքին:

Օգտուելով Առաջին Համաշխարհային պատերազմի ընձեռած առիթէն, երբ զբաղած էր ամբողջ Եւրոպան, իթթիհատականները սկսան իրենց հայաջինջ ծրագրին, Շաբաթ, 23 Ապրիլ 1915-ի գիշերը, Պոլսոյ մէջ, առաջին հերթին տուներէն ու բնակարաններէն հաւաքելով հայ մտաւորականներն ու կարկառուն դէմքերը, որուն յաջորդեցին այլ քաղաքներու մեծամեծներու ձերբակալութիւնները եւ աքսորը:

1915 թուականին Պոլսոյ բնակչութիւնը կը հաշուէր 600000 հազար մարդ, որուն 150000-ը հայեր էին: Պոլսահայութիւնը, այդ թուականներուն ունէր մօտաւորապէս քառասուն եկեղեցի եւ քառասուն դպրոց: Գաղութը ունէր 196 գրող, 168 նկարիչ, 575 երաժիշտ, երգահան եւ կատարողներ, 336 բժիշկ, դեղագործ, ատամնաբոյժ, 176 ուսուցիչ եւ փրոֆէսէօր, 160 իրաւաբան, 62 ճարտարապետ եւ 64 դերասան:

1915-ի Ապրիլով սկսուող ահազանգը շարունակուեցաւ: Պոլսոյ փողոցները ներկուեցան հայերու արեամբ, որուն պիտի յաջորդէին քաղաքներու եւ գիւղերու բնակչութեանց տեղահանումը՝ Կիլիկիայէն, Սասունէն, Խարբերդէն, Երզնկայէն, Կարինէն, Էրզրումէն, Շապին Գարահիսարէն, Տրապիզոնէն, Պայազիտէն, Սեբաստիայէն, Բաբերդէն, Երզնկայէն, Դերճանէն, Մուշէն, Մալաթիայէն, Անտիոքէն, Այնթապէն, Քիլիսէն, Ատըեամանէն, Սուէտիայէն, Պարտիզակէն, Պուրսայէն, Ատաբազարէն, Իզմիտէն, Մարաշէն, Գոնիայէն, Ուրֆայէն եւ այլ քաղաքներէն... քշուելու համար դէպի արաբական դեղին անապատ, դէպի Տէր Զօր՝ անօթի, ծարաւ, մերկ ու բոպիկ, ամիսներ շարունակ:

Իթթիհատի պարագլուխ Թալեաթ, աւարտելէ ետք իր սադայելական գործը, Օգոստոսի 31-ին, տեսնուելով օտար դեսպաններու հետ ըսած է յոխորտալով.

– Այլեւս, հայկական հարց չկայ...:

Իսկ այսօր, «Մեծ Եղեռն»-էն իննսուն չորս տարի ետք (որուն զոհ գացին մէկուկէս միլիոն անմեղ հայեր), կա՛յ ԱՆԿԱԽ ու ԱԶԱՏ ՀԱՅԱՍՏԱՆ, կա՛յ ազատագրուած ԱՐՑԱԽ, եւ կա՛յ գիտակից սփիւռք... ուրեմն կա՛յ՝ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԱՐՑ եւ կա՛յ՝

Ա.– Ներողութեան պահանջք,

Բ.– Բռնագրաւուած ինչքերու պահանջք,

Գ.– Նահատակուած զոհերու արեան պահանջք

Դ.– Գրաւուած ու յափշտակուած հողի պահանջք..:

Այլ խօսքով, թրքական հայաջինջ ծրագիրը ձախողած, հատուցման ժամն է հասած... որուն համար հարկաւոր է միայն ու միայն ՄԻԱՍՆԱԿԱՆ ԿԱՄՔ..:

ՀԱՄԲԻԿ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆ

Աղբիւրներ՝ Ա. Մնացականեան «Սովետական Հանրագիտարան»

Անցուդարձ

ԵՍ ՄԻ ՄԱՆԻԿՆ ԵՄ ՀԱՅՈՒ

ՆԱՄԱԿ ԱՄՆ ՆԱԽԱԳԱՀԻՆ

Ապրիլի 24-ին՝ Ցեղասպանութեան 94-րդ տարելիցի առիթով շատ սփիւռքահայեր գալիս են Հայաստան: Նրանց թւում է նաեւ Քուէյթից ժամանած գործարար, ազգային բարերար Կիրակոս Գույումճեանը: Վերջինիս բարեգործութիւնների մասին տեղեկացրել ենք ամիսներ առաջ, երբ տէր եւ տիկին Գույումճեանները այցելել էին Հայաստան: Նպատակը մէկն էր՝ իրենց հովանաւորութեամբ ամբողջովին վերակառուցուած Քաշաթաղի շրջանի Ուռեկան գիւղի դպրոցի բացման արարողութեանը մասնակցելն էր: Ի դէպ այդ դպրոցը անուանակոչուեց ի յիշատակ իր հանգուցեալ հօր Ներսէս Գույումճեանի:

Կիրակոս Գույումճեանը հետ զրոյցից տեղեկացանք, որ երբ նրանք ընտանեօք Արցախ էին գտնուում, ամբողջ ճանապարհին յուզուել են ու մտատանջուել, որ մեր սուրբ լեռը՝ Արարատը, հայ ժողովրդի ամենանուիրական գագաթը, որին անթիւ ու անհամար երգեր, բանաստեղծութիւններ են ձօնուել, այդքան մօտ է եւ այդքան հեռու: Եւ Արարատ լերան փէշով, մեքենայով անցնելուց երազել է տեսնել այն օրը, երբ բռնադատուած սուրբ լեռը կը վերադարձուի հայերին՝ իր տիրոջը: Եւ ահա այդքան մօտ Արարատին լինելով, նա գրել է «Արարատ» յօդուածը, որը տպագրուել է Քուէյթի «Քապաս», Լիբանանի «Նահար» արաբական թերթերում, իսկ թարգմանաբար Լիբանանի հայկական «Ազդակ», «Արարատ», «Զարթօնք» թերթերում: Բերեմ այդ յօդուածից միայն մի հատուած. «Ծանօթ իրողութիւն է բոլորին, թէ այս վեհ գագաթը հայկական լերան սեփականութիւնն է, բացի վերջին 80 տարիներուն, երբ կարգ մը բռնադատուած պատճառներու հետեւանքով, լեռն ու անոր գագաթը յանկարծ դարձան թրքական: Անոր բըռնագրաւումէն ետք, մեր պապենական հայրէն մնացած հողամասերու հետ միասին, եւ դարձաւ թրքական, նոր գծուած սահմանէն դուրս, ներկայ Հայաստանէն մէկ ոտքի չափ հեռաւորութեամբ...»: Յօդուածի հրապարակումից անմիջապէս յետոյ Քուէյթից թուրք դեսպան Շաքեր Ֆակիլին հենց այդ նոյն «Քապաս» թերթում պատասխանում է. «Ես կը կարծէի, որ յօդուածագիրը գովերգում է մեր թրքական Աղրի լեռը, սակայն նկատեցի, որ գրողը շատ խորամանկ ձեւով պահանջատիրութիւն կը ներկայացնէ, որ Արարատը ելլէ թրքական սահմաններէն եւ ըլլայ հայերուն: Դա միջազգային կանոններուն հակառակ է եւ այդ սահմանները գծուած են Կարսի 1921-ի պայմանագրով եւ դա անկարելի է, որ փոխուի: Պէտք չէ նման հարցեր բարձրացուի, որովհետեւ հիմա հայ-թրքական յարաբերութիւնները զարգանալու եւ փոխուելու վրայ են եւ այդ տեսակ նիւթերը կը խանգարեն յարաբերութիւններուն...»:

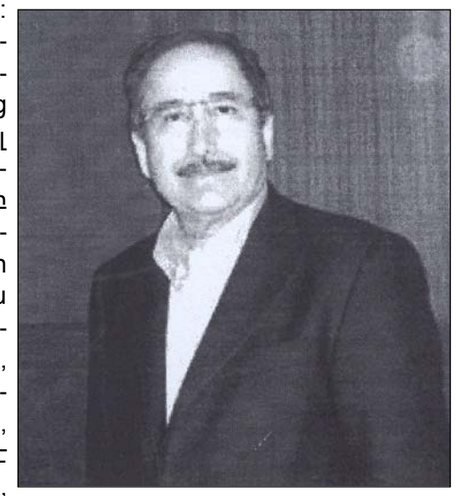

Կիրակոս Գույումճեանը նամակ է գրել Ամերիկայի նորընտիր նախագահ Պարաք Օպամային, որի մասին մեզ պատմեց. «Պարաք Օպամային նամակ գրելուս պատճառը, իրականութեան մէջ, իմ նպատակս էր իմ լուման դնել այդ արշաւին մէջ, որ բոլոր հայերս մասնակցած ենք եւ իւրաքանչիւրը իր կարողութեան սահմաններուն մէջ կ'ուզէ, որ օգտակար ըլլայ ազգին եւ հայրենիքին: Ես ալ իմ լուման բերի Մարտի 24-ին գրելով նամակը ու զայն պաշտօնական խողովակով ուղարկեցի Պարաք Օպամային. «Ապրիլի 24-ը սգատօնն է այդ ցաւալի դէպքին, որուն զոհ գացին մէկուկէս միլիոն անմեղ հայորդիներ, պարզապէս որովհետեւ մեր հայրենիքը կը գտնուի թուրանական ցեղային ծաւալապաշտ ախորժակները արգելակող շրջանի մէջ: Թոյլ տուէք յայտնելու, թէ այս աղէտը դժբախտաբար ցարդ իր պաշտօնական պատշաճ ճանաչումը չգտաւ ձեր պետութեան կողմէ, հակառակ որ այդ մէկը կատարեցին աշխարհի 20 պետութիւններ ու ամերիկեան աւելի քան 30 նահանգներ, ինչպէս նաեւ ձեր պատկառելի ծերակոյտին մեծամասնութիւնը, որ կը զօրակցի մեր արդար դատին»:

Պարոն Գույումճեանը յոյս յայտնեց, որ հարցը 80 տոկոսով կը լուծուի. «Հակառակ անոր, որ նախագահ Օպամայի այցը Անգարա եւ ունեցած երկու ելոյթներում չյիշեց ցեղասպանութիւնը իր անունով, սակայն նմանօրինակ խօսքեր ըրաւ. «Հայը եւ հայուն դատը» երկու անգամ անուղղակի ձեւով յիշեց: Ես իրականութեան մէջ ատիկա յաղթանակ կը համարեմ եւ կը կարծեմ, որ իմ նամակիս պատասխանն էր, ինչպէս որ ինծի պէս հարիւրաւորներ կը կարծեն նոյնը»: Նամակի վերջում պարոն Կիրակոսը առաջարկել է նախագահ Օպամային Թուրքիա այցելելուց յետոյ Հայաստան էլ այցելել. «Քանի մը քայլ անդին կը գտնուի, մեզի շնորհելով ձեզ հիւրընկալելու պատիւը»:

Զրոյցի աւարտին պր. Կիրակոսը շեշտեց, որ այս անգամ յատուկ եկել է մասնակցելու Ապրիլի 24-ի ջահերով երթին՝ «Ժողովրդի թիւը մէկ հատով աւելցնելու համար, որպէսզի մեր Հայ Դատն աւելի առաջընթաց ունենայ»:

ՄԱՐԻԷԹԱ ՄԱԿԱՐԵԱՆ